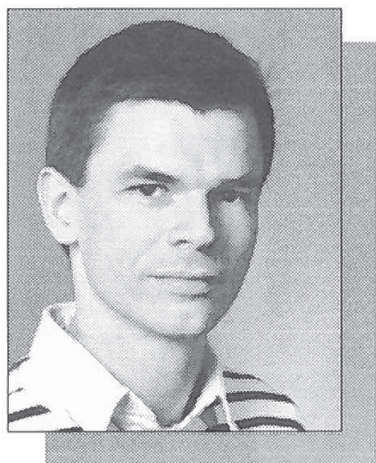

Sprog skaber folk: sprogholdninger og stereotyper i Danmark

Hans Jørgen
Ladegaard

Lektor, Ph.D. cand.mag.
Syddansk Universitet, Odense.

Man siger at klæder skaber folk, men sproget er i lige så høj grad med til at give os en identitet og danne grundlag for de stereotype opfattelser andre har af os, og vi af dem. Hvis man beder tilfældige danskere om at lytte til forskellige versioner af dansk talesprog: øst- eller vestjysk, fynsk, høj- eller lavkøbenhavnsk, eller dansk med udenlandsk accent, så vil de - uanset alder, bopæl, køn, social klasse og uddannelse - efter ganske få sekunder være i stand til at tegne et meget ensartet, stereotypt billede af personerne bag stemmerne.

Hvis det drejer sig om jyske stemmer er danskerne nemlig enige om at personen er naiv, ikke særlig intelligent eller veluddannet, men til gengæld meget venlig og troværdig. Fynboer er også venlige og rare og desuden meget humoristiske, mens københavnere er

smarte og selvsikre, men til gengæld ikke specielt venlige eller pålidelige.

Disse stereotyper - og mange flere - er blevet afdækket gennem en række sprogholdningseksperimenter som jeg udførte i perioden 1990-96. Der blev foretaget i alt seks uafhængige undersøgelser, og omkring 1.000 mennesker fra forskellige dele af landet og med forskellig alder, køn og socialklassebaggrund blev bedt om at lytte til stemmer på et bånd og videregive deres førstehåndsindtryk ved hjælp af spørgeskemaer. I det følgende vil jeg fortælle om disse undersøgelser: Først lidt om de metoder der er blevet brugt, dernæst de overordnede resultater, og derefter vil jeg kort diskutere hvordan vi kan anvende resultaterne fra sprogholdningsforskningen. Til slut vil jeg sige lidt om hvorfor vi stereotyperer, og

hvad vi kan bruge - og skal undgå at bruge - stereotyperne til.

Metoder

Til de seks sprogholdningseksperimenter blev der anvendt forskellige metoder: de fleste med afsæt i socialpsykologien (se f.eks. Giles & Coupland 1991), og i et enkelt eksperiment var udgangspunktet Prestons ide om folkelige sprogopfattelser (Preston 1996). Inden for socialpsykologien drejer det sig om den såkaldte *matched-guise* teknik, hvor en person bliver bedt om at fortælle det samme indhold på bånd i forskellige realistiske sproglige klædedragter, f.eks. med forskellige dialekter. Desuden drejer det sig om den nært beslægtede *verbal-guise* teknik, hvor forskellige personer bliver bedt om at optræde i samme eksperiment. Ét af de seks eksperimenter gjorde brug af *matched-guise* teknikken, dvs. samme speaker læste samme korte prosatekst i forskellige sproglige 'forklædninger'; i fire eksperimenter blev der anvendt forskellige speakere som talte 'frit', men med nøje kontrol af stemmekvalitet, indhold, struktur og argumentation, og endelig tog ét eksperiment afsæt i den folkelige dialektologi. Her er udgangspunktet at det som ikke-lingvister føler, tænker og ved om sprog skal betragtes som en værdifuld ressource i sprogvidenskabens forsøg på at beskrive og kategorisere sprog.

I de seks eksperimenter er der brugt enten lukkede eller åbne spørgeskemaer. I de lukkede spørgeskemaer bliver testpersonerne bedt om at tage stilling til speakernes formodede status og

kompetence (f.eks. intelligens, uddannelse, lederevner, social status) og til en række medmenneskelige egenskaber (som f.eks. venlighed, pålidelighed, humoristisk sans) og endelig til nogle sproglige kvaliteter (f.eks. Er sproget forståeligt? Pænt? Korrekt?). Der bruges de såkaldte semantiske differentia-ler hvor informanterne angiver deres scoringer i forhold til et givet karaktertræk på en skala fra 1 (meget lav) til 5 (meget høj). I de helt eller delvist åbne spørgeskemaer bliver informanterne bedt om at videregive deres umiddelbare førstehåndsindtryk af personen de hører på båndet, enten ved at skrive de tre første adjektiver eller substantiver de kommer til at tænke på når de hører personen tale, eller ved hjælp af blanke linier hvor de kan skrive hvad de har lyst til. Interessant nok viser det sig at når informanterne får lov til at skrive hvad de har lyst til, så nævner de hyppigst de samme karakteregenskaber som bruges i de lukkede skemaer (se Ladegaard 2001).

Toogtyve forskellige sprogprøver er blevet anvendt i de seks eksperimenter med minimum fire og maksimum syv stemmer pr. eksperiment. Sprogprøverne er udvalgt mhp. at repræsentere nogle af de mest almindelige varianter af dansk talesprog som f.eks. høj- og lavkøbenhavnsk, fynsk, århusiansk, vestjysk, sønderjysk samt rigsmål og diverse jyske og sjællandske regional-sprog. Uanset om der var tale om oplæsning eller 'fri' formulering har speakerne øvet sig ihærdigt på at lave en naturlig og autentisk sprogprøve. Inden sprogprøverne blev brugt i det endelige eksperiment har tilfældigt ud-

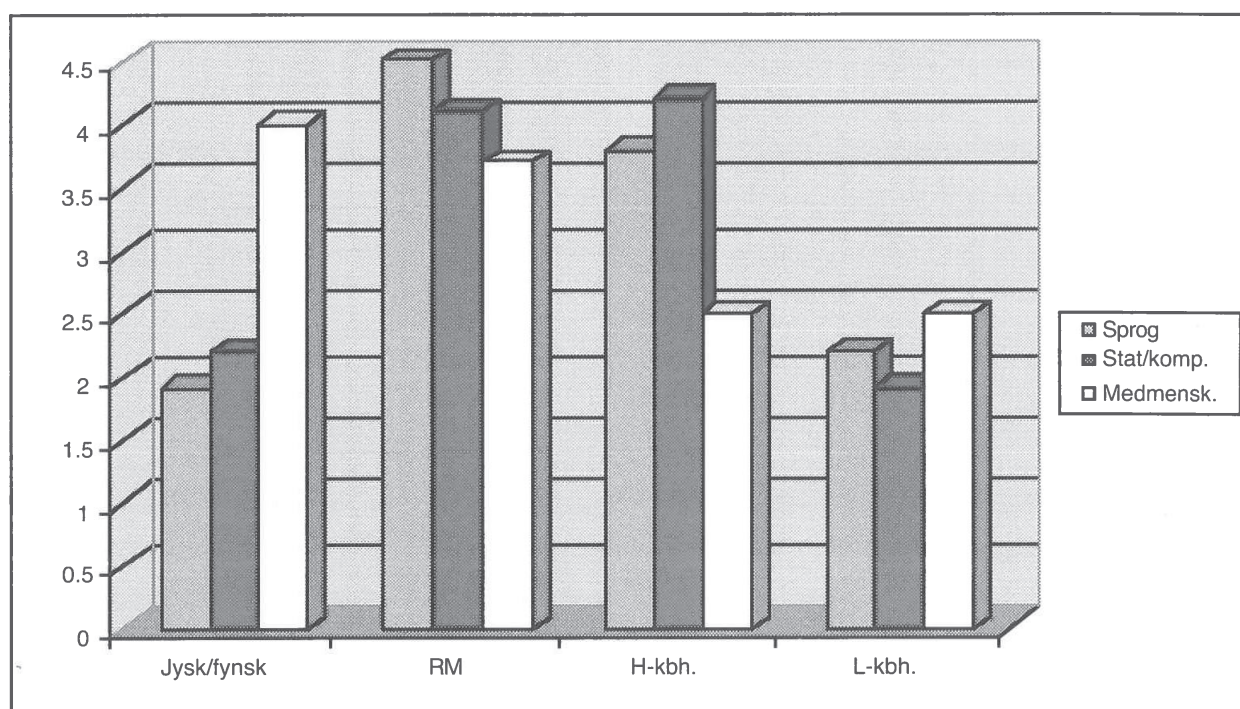
valgte testinformanter (som var bekendte med de anvendte sproglige varieteter) lyttede til de enkelte stemmer mhp. at vurdere om stemmerne var autentiske og realistiske og - hvis ikke der var tale om *matched-guise* - om sprogprøverne var sammenlignelige. Specielt rigsmålssprogprøven gav anledning til en del diskussion blandt testinformanterne idet jyske, fynske og sjællandske deltagere havde forskellige opfattelser af hvad rigsmål er¹.

De medvirkende informanter er tilfældigt udvalgt, dog således at et krav om forskelle mht. alder, køn samt geografisk og social placering blev håndhævet. De yngre informanter kommer primært fra gymnasiet og andre ungdomsuddannelser, mens ældre informanter med en bredere uddannelses- og socialklasse baggrund er blevet rekrutteret vha. oplysningsforbundene (AOF, FOF). Forud for eksperimentet blev informanterne instrueret i at udfylde spørgeskemaet: de blev bedt om at forestille sig at de

hørte stemmerne på båndet for første gang i radioen, og opgaven bestod i at videregive deres umiddelbare førstehåndsindtryk af personerne ved brug af spørgeskemaet.

Resultater

Hvis vi sammenligner resultaterne fra de enkelte eksperimenter, så ser vi et meget homogent mønster. Uanset metode og uanset informanternes baggrund, så er de meget enige om det stereotype billede de tegner af deres medborgere. De overordnede resultater for en række jyske og fynske talesprog, rigsmål samt høj- og lavkøbenhavnsk mht. en række sproglige kvaliteter (Sprog), status og kompetence-egenskaber (Stat/komp.) og medmenneskelige egenskaber (Medmensk.) fremgår af nedenstående figur. Figuren er forenklet idet der er tale om gennemsnitsværdier, men giver alligevel et realistisk billede af de klare tendenser som de omtalte eksperimenter har tilvejebragt.

Som det fremgår af figuren bliver jyske og fynske speakere vurderet meget positivt hvad angår deres medmenneskelige egenskaber; specielt de jyske dialekter scorer helt i top mht. egenskaber som venlighed og pålidelighed²; til gengæld bliver disse stemmer nedvurderet når det gælder status og kompetence såvel som sproglige kvaliteter. Et modsat rettet mønster ser vi for den højkøbenhavnske sprogprøve der bliver opvurderet på kompetence og - ikke mindst - social status, men til gengæld får en forholdsvis negativ vurdering når det gælder medmenneskelige egenskaber. Rigsmål får generelt set den mest positive evaluering idet denne speaker scorer forholdsvis højt på såvel status og kompetence som medmenneskelige egenskaber og - ikke mindst - de sproglige kvaliteter³. Modsat forholder det sig for lavkøbenhavnsk som bliver nedvurderet på samtlige dimensioner, ikke mindst på status og kompetence (lavkøbenhavnsk scorer kun højt på én dimension, nemlig selvsikkerhed). Et andet generelt resultat som figuren illustrerer, er at vurderingen af en persons sproglige kvaliteter afhænger af hvordan personen evalueres mht. status/kompetence; dvs. en opvurdering af disse dimensioner medfører også en positiv evaluering af de sproglige egenskaber. I øvrigt skal det bemærkes at de stereotyper der tilknyttes en bestemt sprogprøve, er de samme, uanset om der er tale om en udpræget dialekt (f.eks. vestjysk) eller blot at intonation eller ganske få fonologiske træk afslører f.eks. en jysk oprindelse.

Diskussion

Hvad kan vi bruge resultaterne fra sprogholdningsforskningen til? Først og fremmest til at få øget opmærksomhed på sprogets betydning for førstehåndsindtrykket. I nogle af de ovenfor omtalte eksperimenter har speakerne på båndet præsenteret argumenter for eller imod et bestemt problem (f.eks. Hvad mener du om korporlig afstraffelse?). De forskellige stemmer fremføres i vilkårlig rækkefølge. Det er ligeledes sikret at alle medvirkende speakere fremstår som lige velformulerede. Alligevel viser det sig at når informanterne skal tage stilling til om de enkelte speakere er velformulerede og fremlægger gode, overbevisende argumenter, så karakteriseres en rigsmåls-talende som mere velformuleret, og hendes argumenter som bedre end f.eks. én der taler lavkøbenhavnsk eller dansk med udenlandsk accent. (Ladegaard 1994)

Uffe Ladegaard (2001) har dokumenteret at visse grupper af herboende udlændinge bliver diskrimineret når det gælder en vurdering af f.eks. deres formuleringsevne og argumenter. Et andet eksempel er en hovedfagsopgave udført af Hanna Jensen og Anja Følleslev fra Syddansk Universitet. De bad grupper af lærerstuderende vurdere den samme autentiske stil læst af hhv. en 16-årig rigsmålstalende dreng fra København, og en 16-årig 2. generations palæstinenser fra Vollsmose. Selvom den palæstinensiske dreng talte perfekt dansk med blot en svag udenlandsk accent, fik stilen alligevel en væsentligt dårligere karakter - og en deraf følgende mere negativ vurdering

af struktur, sprog, argumentation, kohærens o.s.v. - når den blev læst af ham, sammenlignet med den rigsmålstalende københavnerdreng.

Der er også eksempler på at det stereotype billede informanterne tegner af en person på baggrund af en sprogprøve er i direkte modstrid med indholdet i den sprogprøve, der er blevet lyttet til. Det viser altså noget om at dialekt, accent eller regional variation har afgørende betydning for førstehåndsindtrykket. Derimod har indholdet ingen eller kun ringe betydning. Dette er foruroligende! Specielt hvis vi befinder os i sammenhænge hvor det at lytte til andre - med deraf følgende positive eller negative vurderinger - kan være en afgørende egenskab og eventuelt føre til diskrimination. Et par oplagte eksempler kunne være jobsamtalen (se Scheuer 1997) eller undervisningssituationer i det multikulturelle klasseværelse.

Et nærliggende spørgsmål vi kan stille på baggrund af disse resultater, er hvorfor vi stereotyperer. Walter Lippmann, der er ophavsmand til begrebet stereotyper og definerer dem som mentale koncepter, billeder i hjernen der styrer den måde vi opfatter verden på, argumenterer for at stereotyper er nødvendige for vores evne til at orientere os i verden. Han siger at den virkelige verden er alt for stor og kompleks til at vi kan møde den direkte; vi er ganske enkelt ikke udstyret til at forholde os til så mange nuancer og så megen variation, og derfor bliver vi nødt til at rekonstruere den i en langt mere enkel version før vi kan forholde os til den. Det er i dette forenkede univers - eller

pseudovirkeligheden som Lippmann kalder den - at stereotyperne hører hjemme. I en fortravlet hverdag har vi moderne mennesker hverken tid til eller mulighed for få et indgående kendskab til nye mennesker vi møder, og derfor bemærker vi et træk som er typisk for en velkendt gruppe (f.eks. sproget) og udfylder resten af billedet vha. de stereotyper vi bærer rundt på (se Lippmann 1965, kap. 1 & 6). Udgangspunktet for Lippmann er altså at begrebet stereotyper kan bruges konstruktivt, for så vidt vi holder os for øje at stereotyper er fiktive og som regel ikke har noget - eller kun meget lidt - med den virkelige verden at gøre.

Kan vi undgå at stereotypere? Det tror jeg ikke, men gennem en øget bevidsthed omkring forholdet mellem sprog, stereotyper og diskrimination tror jeg vi kan regulere eller korrigere vores egen adfærd. Vi kan ikke ændre det faktum at forskellige former for sprog vækker visse følelser i os, og at disse positive eller negative følelser er betinget af de sociale og kulturelle mønstre som vi selv er en del af, men vi er ikke forsvarsløse ofre for vore egne stereotyper. Hvis vi er bevidste om hvad de gør ved os, kan vi også forhindre at de styrer vores adfærd blindt og uhindret. Lad os derfor - gennem en øget bevidsthed omkring stereotypernes magt - tilstræbe at få det forhold til dem som Lippmann anbefaler, nemlig *to hold them lightly, to modify them gladly*. (Lippmann 1965: 60).

Noter

1 I det første sprogholdningseksperiment blev det klart at opfattelsen af hvad rigsmål er, hænger nøje sammen med informanternes egen geografiske placering (Ladegaard 1992). Her viste det sig nemlig at vestjyske informanter mente den rigsmåls-talende speaker kom fra Herning eller Holstebro, de østjyske mente hun var fra Århus, de fynske betegnede hende som odenseaner og de københavnske mente hun var fra (en forstad til) København. Den sprogp prøve som testinformanterne kunne blive enige om at betegne som rigsmål tilhører en fynbo fra Odense som har boet flere år i København, og det er ikke-lingvisters opfattelse af hvad der kan betegnes som ulokaliserbart prestigesprog der har været brugt som udvælgelseskriterium. Hele problemstillingen omkring identificeringen af rigsmål blev anset for så væsentlig, at et senere eksperiment blev koncentreret udelukkende om en identifikation og karakteristik af dansk rigsmål (Ladegaard 2001).

2 Den udbredte opfattelse af jyder, som meget venlige og pålidelige som disse resultater klart demonstrerer, er måske forklaringen på at reklameindustrien i vid udstrækning gør brug af jysk talesprog i deres radio- og Tv-reklamer. Udover at have en vis underholdningsværdi er det sandsynligt at reklameindustrien udnytter stereotypen om de pålidelige jyder til - på det ubevidste plan - at promovere salget af bestemte produkter.

3 Den meget positive evaluering af rigsmål på samtlige dimensioner finder vi konsekvent i bymiljøer, men ikke ude på landet hvor der er en klar tendens til at rigsmål nedvurderes på de medmenneskelige egenskaber, ikke mindst hos mandlige informanter (se Ladegaard 1998, 2000).

Litteratur

- Giles, H. & N. Coupland: Language: Contexts and Consequences. Milton Keynes: Open University Press, 1991.
- Ladegaard, H.J.: Sprogholdninger i Danmark. En socialpsykologisk analyse af stereotype holdninger til sprog og sprogbrugere i fire danske lokaliteter. i: Nordisk Psykologi 1992, 44 (3). S. 173-89.
- Ladegaard, H.J.: Sociale stereotyper som determinative faktorer i evalueringen af dansk talesprog. i: Danske Folkemål 1994, 36. S. 105-20.
- Ladegaard, H.J.: Boys, girls, language and identity: language attitudes and linguistic behaviour in a rural community in Denmark. i: International Journal of Applied Linguistics 1998, 8 (1). S. 3-25.
- Ladegaard, H.J.: Language attitudes and sociolinguistic behaviour: exploring attitude-behaviour relations in language. i: Journal of Sociolinguistics 2000, 4 (2). S. 214-33.
- Ladegaard, H.J.: Popular perceptions of standard language: attitudes to 'regional standards' in Denmark. i: Language Awareness 2001, 10 (1). S. 25-40.
- Ladegaard, Uffe: Sprog, holdninger og etnisk identitet: En undersøgelse af holdninger over for sprogbrugere med udenlandsk accent. Odense; Odense Universitetsforlag. 2001.
- Lippmann, W.: Public Opinion. New York; The Free Press, [1922] 1965.
- Preston, D.: Whaddyaknow? The modes of folk linguistic awareness. i: Language Awareness 1996, 5 (1). S. 40-74.
- Scheuer, J.: Den umulige samtale - sprog, køn og magt i jobsamtaler. København; Akademisk Forlag, 1997.